

OBRANNÉ OPERÁCIE ARMÁDNEJ SKUPINY HEINRICI V DUKLIANSKOM PRIESMYKU A V BESKYDÁCH NA JESEŇ 1944

KLAUS SCHÖNHERR

SCHÖNHERR, K.: Defence Operations of Heinrici Army Group in the Pass of Dukla and in Beskydy Mountains in Autumn 1944. *Vojenská história*, 5, 2, 2001, pp 85 – 93, Bratislava.

The study deals with the partial problems of struggles at Eastern Carpathians -defence struggles of the army group of the North Ukrainian Armies in autumn 1944. The referred study brings to date not elaborated survey of tasks of German troops, way of their fulfilment as well as changes in the structure of troops taking part in their implementation. The study in brief and realistic way characterises the situation of German troops at the eastern front in that period. It continues by evaluating the situation of troops of the North Ukrainian Armies before the beginning of struggles at the Eastern Carpathians and pays due attention to the Slovak National Uprising.

Military History. Slovakia. World War II. German Troops in Slovakia 1944.

Medzitým, čo sa napadnutie ZSSR v júni 1941, ako aj nadväzujúce vojnové diaľanie v Sovietskom Zväze skúmalo¹ z nemeckého pohľadu intenzívne, fenoménu obrany karpatských priesmykov a Beskyd armádnu skupinou *Heinrici* na jeseň 1944 sa v dejinách Spolkovej republiky venovala nepatrná pozornosť. V tomto zmysle mohli byť rozhodujúce dva faktory: ako prvý – intenzívny výskum tejto epizódy druhej svetovej vojny odhalil ďalšie nedostatky neúplného spisového materiálu o armádnej skupine vojsk Severná Ukrajina², ako aj o jej podriadených veliteľstvách a zväzkoch, ktoré sa nachádzajú v Spolkovom vojenskom archíve vo Freiburgu. Ako druhý – bojovú činnosť na ďalších bojiskách v lete a na jeseň 1944, napr. vo Francúzsku a na Balkánskom polostrove, ako aj na strednom a severnom úseku východného frontu, udalosti v záverečnej fáze vojny tak prekryli, že sa tomuto lokálnemu vojnovému daniu takmer nevenovala pozornosť.

Bojové operácie o Dukliansky priesmyk sú na jednej strane sú časťou nemeckej zničujúcej vojny proti Sovietskemu Zväzu a na druhej strane patria k celkovému komplexu bojových činností v Beskydách na jeseň 1944, ktoré prebiehali v kontexte so Slovenským národným povstaním. Vinou katastrofického stavu Wehrmachtu na strednom úseku východného frontu, ako aj v dôsledku ústupu armádnej skupiny vojsk Severná Ukrajina v priestore východného okraja Beskyd sa Sovietom núkala šanca v čo najkratšom čase a vo svoj prospech zmeniť vojenské a politické pomery v juhovýchodnej Európe. Napriek tomu si treba ujasniť vojenskú situáciu v strednej a južnej oblasti operačného priestoru³ hlavného veliteľstva pozemných síl, ako

¹PHILIPPI, A. – HEIM, F.: *Vojenské ťaženie proti Sovietskemu zväzu 1941 – 1945*, Stuttgart 1962. Boog Horst a i.: *Útok na Sovietsky zväz*. Stuttgart 1983. Tenže *Globálna vojna. Rozšírenie vojny na svetovú vojnu a zmena iniciatívy*. Stuttgart 1990 (Nemecká ríša a II. svetová vojna, zostavil Vojensko-historický vedecký úrad (MGFA) zväzok 4, 6). Jacobsen, Hans-Adolf; *Nemecké vedenie vojny 1939 – 1945*. Hannover 1962. Jahn, Peter; Rürup Reinhard; *Dobytie a zničenie. Vojna proti Sovietskemu zväzu 1941 – 1945*, Berlín 1991. *Dve cesty do Moskvy. Od paktu Hitlera so Stalinom k plánu Barbarossa*. Zostavil Bernd Wegner. Mníchov – Zürich 1991. *Nemecký prepad Sovietskeho Zväzu. Plán Barbarossa 1941*. Zostavili Gerd R. Ueberschär Wolfram Wette, Frankfurt n. Mohanom 1991. *Stalingrad. Udalosť – následok – symbol*. Zostavil Jürgen Förster. Mníchov – Zürich 1992. HILLGRUBER, A.: *II. svetová vojna 1939 – 1945*. 6. doplnené a rozšírené vydanie. Zostavil B. Martin, Stuttgart – Berlín – Kolín 1996. Gruchmann, Lothar; *II. svetová vojna* 8. vydanie, Mníchov 1985. *II. svetová vojna Analýzy – zásady – výskumná bilancia*. Zostavil Wolfgang Michalko. Mníchov – Zürich 1989.

²Armádnej skupine vojsk (H. Gr.) Severná Ukrajina (od 20. 9. 1944 H. Gr. A) boli podriadené v časovom rozpätí od septembra do novembra 1944 4. tanková armáda, 17. armáda a 1. tanková armáda, ktoré v čase od 18. 8. do 21. 10. 1944 z dôvodu podriadenosti 1. armáde, ktorej velil generálplukovník Heinrici, bola pomenovaná na Armádnu skupinu *Heinrici*.

³Operácie na východnom fronte riadilo hlavné veliteľstvo pozemných síl, zatiaľ čo za ostatné oblasti bojov bolo zodpovedné hlavné veliteľstvo Wehrmachtu.

aj dianie v tyle armádnej skupiny Severná Ukrajina tak, aby bolo možné lepšie pochopiť význam bojových operácií o Dukliansky priesmyk pre nemeckých obrancov.

VOJENSKÁ SITUÁCIA NEMECKEJ RÍŠE NA JESEŇ 1944

Potom, ako bol v roku 1943, vinou porážky nemeckých vojsk pri Stalingrade a v severnej Afrike ako aj v dôsledku vystúpenia Talianska zo spoločného zväzku, prekročený kulminálny bod nemeckej hegemonie v Európe, sa tretia ríša pokúsila bezúspešne si udržať zostávajúce okupované územia. Od toho času do strategickej defenzívy vtláčené nemecké a spojenecké ozbrojené sily neboli už viac schopné opätovne získať iniciatívu na bojovom poli. Pre rok 1944 si Nemecká ríša stanovila už len obmedzenú vojenskú perspektívu, ktorá predpokladala naďalej ustupovať a spomaľovať postup nepriateľa, ktorý mal materiálnu a personálnu prevahu. Napriek tejto situácii, ktorá sa javila zo dňa na deň čoraz bezperspektívnejšou, sa Hitler držal pevne zámery, ktorý predpokladal pokračovať v ozbrojenom boji aj v roku 1944.

V roku 1944 museli nemecké ozbrojené sily na ruskom bojovom poli absorbovať obrovské protiúder. Zatiaľ, čo v prvom polroku 1944 prebehli ešte posledné boje sovietskej zimnej ofenzívy, nemeckým východným frontom počas letných mesiacov pred dočasným utíšením bojovej činnosti ťažko otriasli viaceré ruské operácie.

V dôsledku sovietskych útokov vedených po bokoch operačného priestoru hlavného veliteľstva pozemných síl, vyčnievala skupina armád Stred, najmä jej pravé krídlo, ktoré zmizlo ďaleko na ruskom území v Pripiat'ských močiarioch. Na viac ako 1000 km dlhej frontovej línii mala k dispozícii skupina armád iba nepatrné sily, ktoré neboli schopné úspešne odraziť ofenzívu protivníka. Aj napriek tomu, že už začiatkom júna bolo možné pozorovať prvé náznaky ruského útoku a hlavný veliteľ skupiny armád, poľný maršal Busch požadoval skrátenie svojho úseku frontu, Hitler kategoricky odmietol tieto operatívne nevyhnutné opatrenia. V čase otvorenia veľkej sovietskej ofenzívy 22. júna, chýbal skupine armád tak personálny, ako aj materiálny potenciál, ktorým by bolo možné útok zastaviť. Takže nebolo prekvapujúce, že Rusi už pri prvom útoku prerazili obrannú líniu na viacerých miestach. S nedostačujúcimi prostriedkami, ktoré mala skupina armád k dispozícii, sa nedal postup Červenej armády zastaviť. Už v krátkom čase prerástla jej ofenzíva do katastrofy Wehrmachtu, ktorý sa musel takmer bezbranne prizerať kompletnému zničeniu vojsk skupiny armád Stred. Sovietskym jednotkám sa podarilo za desať týždňov vytlačiť Nemcov do vzdialenosti viac ako 500 km od Dnepra až na ríšske hranice vo Východnom Prusku a po riekou Vislu pri Varšave. Až koncom augusta, keď útok Sovietov pre vyčerpanie jednotiek ustal, mohol Wehrmacht vybudovať aspoň chabú obrannú líniu. V priebehu krátkeho času sa však Červenej armáde podarilo skoro úplne zničiť nepriateľskú skupinu armád a definitívne vytlačiť Nemcov z teritória ZSSR.⁴

Napriek debaklu skupiny armád Stred nestačilo sovietske útočné tempo na úplné rozbitie nemeckého východného frontu v tomto časovom termíne. Navzdory vysokým stratám a demoralizujúcemu účinku ruských úspechov, disponoval Wehrmacht v tejto fáze vojny dostatkom síl na opätovné vybudovanie slabej obrannej línie proti vyčerpanému útočníkovi a bol schopný krátkodobo zastaviť vlastný ústup. V úsilí využiť operačné úspechy chcela Červená armáda presunúť v polovici júla ťažisko útoku do oblasti Baltského mora a do Haliča. Haličský front bránila skupina armád Severná Ukrajina, ktorá bola vyčlenením jej záložných jednotiek taká oslabená, že nebola schopná zastaviť sovietsky útok. V priebehu dvoch týždňov musela ustúpiť z Haliča, aj keď sa jej ku koncu mesiaca podarilo vybudovať novú obrannú líniu na okraji Beskýd a na západnom brehu rieky Visly.⁵

⁴BUCHNER, A.: Východný front 1944. Freidberg 1988, s. 142 – 243; HINZE, R.: Dráma na východnom fronte. Boje v priebehu ústupu vojsk skupiny armád Stred. Stuttgart 1987; Phillipi/Heim s. 246 – 251.

⁵Phillipi/Heim s. 251 – 253.

SITUÁCIA VOJSK SKUPINY ARMÁD SEVERNÁ UKRAJINA V LETE 1944

V rámci pokračujúcej ofenzívy nasmerovanej proti strednému úseku východného frontu, zintenzívnili Sovieti svoje akcie od 10. júla v susednom južnom priestore skupiny vojsk armád Stred. Aj napriek tomu, že postup ich jednotiek sa začal už na začiatku roka, Červená armáda zaútočila na nemecký front v priestore Brody až 13. júla. V priestore medzi 1. a 4. tankovou armádou prerazili Sovieti už pri prvom útoku nemecké obranné postavenia. Hlavný veliteľ skupiny armád Severná Ukrajina poľný maršal Model veril, že tento prienik nepriateľa zlikviduje vlastnými silami. Ale keďže pár týždňov predtým odsunul takmer všetky zálohy na stabilizáciu situácie na strednom úseku východného frontu, zvyšné sily neboli už schopné ofenzívu odraziť. Navzdory všetkým pokusom zastaviť ruský prienik, musela skupina armád Severná Ukrajina pripustiť, že hlavné veliteľstvo 1. tankovej armády bolo v priebehu niekoľkých dní zatlačené v priestore Lemberg. V tejto fáze bojov sa zmožila 1. tanková armáda len na krátkodobé vybudovanie slabého obranného frontu v južnom Haliči. Sovieti so svojimi troma operujúcimi tankovými armádami využili príležitosť a zväčšili medzeru medzi 1. a 4. tankovou armádou, pričom zaútočili proti nepatrnému nemeckému odporu tak, že ruské predné jednotky dosiahli rieku Vislu pri Jaroslawe 22. júla. Už štyri dni predtým atakovala Červená armáda severné krídlo skupiny armád v priestore pri Kowelí, kde bola nasadená 4. tanková armáda, ktorá musela ustúpiť pred masívnym útokom. Po prekročení horného toku rieky Bug sa protivníkove zväzky obrátili na sever s úmyslom zasadiť úder do hĺbky južného boku vojsk skupiny armád Stred v priestore západne od Brestu – litovského 4. tanková armáda, ktorá sa vo väčšej miere bránila na rieke Bug severne od Sokalu, bola touto situáciou vtlačená medzi dva ruské útočné klíny a hrozilo jej úplné odrezanie. Napriek tejto hrozivo vyzerajúcej situácii zakázal Hitler ústup 4. tankovej armáde za rieku Vislu.

Zatiaľ, čo Hitler spolu so svojim novým náčelníkom generálneho štábu, generálplukovníkom Guderianom nariadil vojskám skupiny armád Severná Ukrajina bezpodmienečne zotrvať v postavení v priestore San – Visla, využil protivník svoju výhodu a oslobodil Halič od okupantov. V druhej útočnej fáze, ktorá sa začala koncom júla, podarilo sa ruským jednotkám zatlačiť na južnom boku bojujúcu 1. (nemeckú) tankovú armádu a 1. (maďarskú) armádu až po severovýchodné svahy Beskýd. Na ľavom úseku skupiny armád prekročil protivník v rovnakom čase rieku San a otočil sa smerom na sever na horný tok rieky Visly v priestore Tarnow, kde zaútočil na ruské jednotky 17. armády, ktoré boli krátkodobo začlenené do frontovej bojovej činnosti. Navzdory tomu sa Sovietom pošťastilo začiatkom augusta prekročiť rieku Vislu v priestore Baranow a v krátkom čase vybudovať a rozšíriť predmostie. Nielen 4. tanková armáda, ktorá sa koncom júla v poslednej chvíli stiahla od rieky Bug až za rieku Vislu, a tým unikla obklúčeniu, ale aj 17. armáda zabránili svojim ofenzívnym vedením boja ďalšiemu postupu protivníkových síl smerujúcich do Horného Sliezska. Ruské jednotky, ktoré boli po dvoch mesiacoch ofenzívy úplne vyčerpané, pozastavili predbežne začiatkom augusta svoje vojenské operácie na severovýchodnom okraji Beskýd a na rieke Visle. Po skončení bojov v Haliči boli zväzky skupiny armád Severná Ukrajina rozmiestnené v priestore východne od Dukly, vzdialené len 30 km od slovenských hraníc.⁶

⁶Skupina armád Severná Ukrajina /A odd. Ia, vydané rozkazy 1. 4. – 14. 10. 1944, Spolkový a vojenský archív Freiburg (BA – MA), RH 19 VI/19, fol 145 – 264; Hl. veliteľstvo 1. TA, Vojnový denník (KTB), odd. Ia, 1. 5. – 30. 6. 1944. RH 21-1/124; Hl. veliteľstvo 4. TA, Vojnový denník, odd. Ia, 1. 6. – 31. 10. 1944. RH 21-4/227, 237, 238. Nemecko počas II. svetovej vojny, zv. 6. Rozbitie hitlerovského fašizmu a oslobodenie nemeckého ľudu (jún 1944 až 8. máj 1945). Zostavil autorský kolektív pod vedením W. Schumanna. Kolín 1975, s. 52 – 60; Phillipi/Heim s. 251 – 253; Gruchmann s. 266.

NÁRODNÉ POVSTANIE NA SLOVENSKU

V tom istom čase ako sa pokúšala skupina armád Severná Ukrajina zastaviť ruskú ofenzívu v Haliči, rozhodla Slovenská národná rada⁷ o príprave ozbrojeného povstania proti nemeckej nadvláde a klerikálno-autoritárskemu režimu v Bratislave.⁸ Protinemeckú náladu, ktorá sa od leta 1943 permanentne zosilňovala, chcela opozícia využiť a demonštrovať, že na Slovensku nestojí pevne za vládnucim systémom ani obyvateľstvo, ani armáda. Tieto zmeny vnútropolitických pomerov nezostali zástupcom Nemeckej ríše utajené, a tak sa na veliteľstve skupiny armád Severná Ukrajina pripravovali, že v prípade nepriateľských vojenských aktivít v tyle vlastných jednotiek bude možné ihneď reagovať.⁹ V každom prípade nebol Wehrmacht v lete 1944 schopný uskutočniť preventívne opatrenia vinou dezolátnej vojenskej situácie a chýbajúcich personálnych záloh.

Keď 28. augusta zastrelili vojaci slovenskej armády v Turčianskom sv. Martine 22 nemeckých príslušníkov vojenskej misie vracajúcej sa z Rumunska do ríše, napätá situácia sa ešte zostrila.¹⁰ Vojenské ústredie slovenskej armády, ktoré bolo prekvapené udalosťou z Turčianskeho sv. Martina, vydalo večer 29. augusta pokyn na povstanie proti Tisovmu režimu a nemeckej nadvláde. Potom, ako boli informované oficiálne nemecké miesta v Bratislave o prípade v Turčianskom sv. Martine, otvoril Wehrmacht svoje bojové operácie proti povstalcovi. Vzhľadom na vývoj situácie muselo vojenské velenie v Banskej Bystrici okamžite začať plánované povstanie, aj keď v tom čase neboli ešte na to ukončené vojenské.¹¹

Medzitým, čo už 29. augusta začal „trestnú akciu“ bojový útvar 178. tankovej divízie¹² z Čadce, ako aj zosilnený prápor 14. SS divízie južne od Zlatých Moraviec proti „neposlušnej“ slovenskej armáde, uviedli i bojové skupiny¹³ v sile pluku a v podriadenosti skupiny armád Severná Ukrajina do bojovej pohotovosti až 30. augusta.¹⁴ Navzdory tomu prebehla akcia v operačnom priestore východného Slovenska s oveľa väčším úspechom ako pri nemeckých útvaroch, ktoré operovali v priestore južného a severného Slovenska. Zatiaľ čo sa nielen bojový útvar 178. tankovej divízie pri Strečne, ale aj peší prápor pri Zlatých Moravciach dostali do kontaktu s obrannými postaveniami povstalcov, podarilo sa silám skupiny armád v priebehu troch dní takmer bez väčšieho odporu odzbrojiť a internovať Východoslovenskú divíziu.¹⁵

Tým stratili povstalci nenahraditeľné útvary, ktoré boli nevyhnutnou podmienkou pre úspech povstania a rozsiahlu podporu operácie Červenej armády v priestore Duklianskeho priesmyku. V tejto mimoriadnej situácii sa ukázalo, ako zarážajúco reagovalo vojenské velenie v Banskej Bystrici na dianie v Turčianskom sv. Martine, ako aj z toho vyplývajúce udalosti. Namiesto okamžitého uchopenia iniciatívy a využitia momentu prekvapenia proti nemeckej nadvláde a klerikálno-autoritárskemu režimu, zostalo aj naďalej veliteľstvo povstaleckej armády nerozhodné, čo ponúklo nemeckým antagonistom možnosť vyradiť z bojov dôležité útvary slovenského vojska a nepodceneného protivníka už začiatkom septembra, a tým izolovať povstalecké jednotky na strednom Slovensku.

⁷Slovenská národná rada sa koncom roka 1943 konstituovala z občianskych, sociálnodemokratických a komunistických predstaviteľov opozície.

⁸VENOHR, W.: Aufstand in der Tatra. Der Kampf um die Slowakei. Königstein/Taunus 1979, s. 105 – 125. Gruchmann, s. 339.

⁹FS Hlavné veliteľstvo (ObKdo) skupiny armád Severná Ukrajina, odd. Ia č. 0865/44 tajný rozkaz zo dňa 27. 8. 1944; BA – MA, RH 19 VI/19, fol 111.

¹⁰POVAŽSKÝ, J.: Koniec legendy o misii generála Paula von Otto. Martin 1996.

¹¹Venohr s. 179.

¹²V septembri 1944 premenovaná na tankovú divíziu Tatra.

¹³V severnej časti Slovenska nasadila skupina armád Severná Ukrajina bojovú formáciu *Mathias*, ktorá sa skladala z troch práporov 68., 96. a 208. pešej divízie, v strednej časti zabezpečovacie prápory 531. tylového veliteľstva a v južnej časti jeden pluk 357. pešej divízie.

¹⁴FS skupiny armád Heinrichi, odd. Ia, č. 2673/44 utaj. zo dňa 31. 8. 1944; BA – MA, RH 24 – 11/111.

¹⁵Hlásenia skupiny armád Heinrichi skupine armád Severná Ukrajina v čase od 1. 4. do 4. 9. 1944; BA – MA RH 21-1/495.

Aby sa zabránilo ďalšiemu rozširovaniu povstania, nasadil nemecký generál na Slovensku, generál SS Gottlob Berger, ktorý viedol boje proti povstalcom mimo operačného priestoru východného Slovenska, v západnej oblasti bojovú skupinu Schill.¹⁶ Tým sa dostali povstalci od začiatku septembra do obkľúčenia. Svoju izoláciu mohli prekonať len vtedy, keby sa pokúsili spolu so Sovietmi preraziť obkľúčenie severovýchodným smerom, a tým podporiť útok 1. ukrajinského frontu z juhozápadného smeru. Vinou počiatočnej neschopnosti vojenského velenia v Banskej Bystrici chýbali teraz potrebné sily na vytvorenie prepojenia sa sovietskymi jednotkami. V každom prípade ponechala veliteľská centrála povstalecké jednotky ako silné zabezpečenie v priestore západne od čiar Prešov – Košice, ktorých úlohou bolo zabrániť nemeckému prieniku do východnej časti povstaleckého územia. Z dôvodu bezpodmienečného nasadenia nemeckých jednotiek proti ruskej ofenzíve v priestore Krosno – Sanok, ako aj potlačenia povstania na Slovensku, bránil hlavný veliteľ skupiny armád Severná Ukrajina operačný priestor *východného Slovenska* len so slabými zabezpečovacími jednotkami, ktoré boli schopné maximálne zabrániť rozšíreniu povstania na okupované územie, ako aj spojeniu povstaleckých jednotiek s Červenou armádou.

Navzdory tomu sa podarilo Nemcom začiatkom septembra vyradiť z bojov podstatnú časť síl povstaleckej armády, no nepodarilo sa im v priebehu krátkeho času povstanie poraziť a v ich chápaní oslobodiť „*satelitný štát*“. Okrem zemepisných daností, ktoré poskytovali priaznivé podmienky na obranu, sa zo začiatku pod nemecké akcie podpísalo neschopné velenie na čele s generálom Bergerom. Až potom ako ho vystriedal policajný generál Höfle, sa situácia zmenila v prospech slovenskýchchrežimistov. Od tohto momentu útočili jednotky nemeckého generála na Slovensku na povstalcov sústredene, čím postupne získavali povstalecké územie. Napriek tomu trvali boje až do polovice októbra, keď boli povstalci natoľko oslabení, že na ukončenie bojovej činnosti stačila záverečná operácia. K definitívnej porážke Slovenského národného povstania bolo nevyhnutné posilniť nemecké jednotky nielen o povestnú SS-brigádu Dirlwanger, ale aj o 18. SS-divíziu. Obsadením centra povstania Banskej Bystrice dňa 28. októbra mohla Nemecká ríša znovu nastoliť nielen „pokoj a poriadok,“ ale aj svoju nadvládu na Slovensku.¹⁷

BOJ O DUKLIANSKY PRIESMYK V RÁMCI OBRANNÝCH OPERÁCIÍ SKUPINY ARMÁD SEVERNÁ UKRAJINA/A NA JESEŇ 1944

Hoci bojová činnosť v operačnom priestore skupiny armád Severná Ukrajina strácala v auguste na intenzite, pretože Sovieti na jednej strane museli osviežiť svoje vyčerpané jednotky a na druhej strane Nemci zase presunúť ťažisko bojových operácií smerom na juh do operačného priestoru skupiny armád Južná Ukrajina, v priebehu nasledujúcich týždňov došlo k niekoľkým lokálnym bojovým stretom, najmä na okraji Beskyd. Napriek ruskej prevahe nemecké sily vo všeobecnosti udržali svoje postavenia, pretože terén uľahčoval obranu proti útokom nepriateľa. Na základe politických a vojenských zmien na Slovensku korigovali Sovieti v priebehu posledných augustových dní svoje operačné plánovanie. Pokračovali síce vo svojom úspešnom vojnovom ťažení v Rumunsku a na Balkánskom polostrove, ale oproti pôvodnému plánu otvorili ofenzívu na beskydskom fronte v skoršom termíne.

Iba krátko po tom, čo prešli ruské jednotky na tomto úseku frontu do obrany, dostal 1. ukrajinský front koncom augusta rozkaz pripraviť operáciu s ťažiskom útoku v priestore Duklianskeho

¹⁶Bojová skupina Schill bola zostavená z pohotovostných jednotiek mechanizovanej školy zbraní SS-Kienschlag. Pozri: KEMPIN, H.: *Mechanizovaná škola Kienschlag (Prosetschnitz)*, v: *Dobrovoľník* vydanie: 6/1985, s. 10.

¹⁷Problematika Slovenského národného povstania bude podrobnejšie spracovaná v mojom článku *Potlačenie Slovenského národného povstania v kontexte nemeckých vojenských operácií na jeseň roku 1944*, ktorý vyjde v časopise *Bohemia*.

priesmyku – Prešova a so stanoveným začiatkom operácie 8. septembra. Operačné plány predpokladali prerazenie nemeckých obranných pozícií dvoma útočnými hrotmi a hlavnými silami v priebehu troch dní preniknúť cez Dukliansky priesmyk na územie Slovenska do hĺbky 100 km v priestore Poprad – Prešov. Touto ofenzívou plánovali na jednej strane dosiahnuť spojenie s povstalcami, na druhej strane vytlačiť Nemcov z východnej a strednej časti Slovenska.¹⁸

V bojovom pásme Frysztak (Wislak) – Krosno – Sanok, ktorý operačné plány Sovietov predpokladali ako ťažisko útoku, prevzala obranu armádna skupina *Heinrici*. Na obranné úlohy malo hlavné veliteľstvo armády k dispozícii XXIV. tankový zbor, ktorý bojoval v severnom priestore armády, ako aj XI. armádny zbor na pravom krídle. Ku každému zboru patrili začiatkom septembra len tri pešie divízie,¹⁹ ktoré prešli od augusta, po zastavení ruských útokov na čiare Krosno – Sanok do obrany; pričom sa bojová činnosť v operačnom priestore armády v druhej polovici mesiaca obmedzila iba na lokálne boje a nevýrazné akcie.²⁰ Iba v priestore Torkania – Hyrowa, v operačnom úseku XXIV. tankového zboru, začala dňa 30. augusta Červená armáda s rozsiahlym útokom, ktorý bol však odrazený.²¹ Až 7. septembra, po takmer štvortýždňovej prestávke, sa opäť rozblchali plamene bojov severne od Sanoku s ťažiskom útoku v úseku 96. pešej divízie XXIV. tankového zboru. V dôsledku stupňujúcej sa nepriateľskej činnosti bola skupina armád donútená vo svojom operačnom priestore k novému preskupeniu. Aby sa zabezpečilo jednotné velenie na frontových úsekoch, ktoré boli vystavené útokom, boli časti 545. granátnickej divízie 8. septembra vyčlenené spod zodpovednosti hlavného veliteľstva 17. armády a na určitý čas podriadené armádnej skupine *Heinrici*.²²

Po dvoch dňoch prípravných bojov otvoril 1. ukrajinský front ofenzívu a zaútočil v plnej sile na nemecké obranné postavenia v priestore medzi Krosnom a Sanokom. Tento útok neboli nemeckí obrancovia schopní odraziť, takže sa už 9. septembra podarilo nepriateľovi preniknúť v širokom pásme do pozíčného systému 75. pešej divízie²³ južne od Krosna, ktoré definitívne padlo 10. septembra.²⁴ Po tomto počiatočnom úspechu, ktorý v každom prípade nesplnil ruské očakávania, boli oba nemecké zbory schopné len spomaliť útočný postup protivníka. Aj napriek veľkému úsiliu útvarov 1. tankovej armády udržať úsek medzi Krosnom a Sanokom, neboli Nemci schopní zabrániť 1. ukrajinskému frontu v jeho postupnom získavaní priestoru.²⁵ Napriek všetkému bol nemecký odpor, ktorý šikovne využíval kopcovitý terén, taký silný, že sovietske jednotky premeškali svoj vytýčený operačný cieľ, pretože tri dni po začiatku útoku bojoval 1. ukrajinský front ešte stále v priestore južne od čiar Krosno – Sanok, ďaleko vzdialený od plánovaného cieľa.

V každom prípade sa už po pár dňoch ukázalo, že bojová sila armádnej skupiny *Heinrici* nestačila dlhšie úspešne odražať permanentné útoky protivníka. Na základe toho sa rozhodol hlavný veliteľ Severná Ukrajina vyčleniť spod podriadenosti hlavného veliteľstva 17. armády 1. a 8. tankovú divíziu, ako aj 154. záložnú divíziu a dať ich od 10. septembra do podriadenosti armádnej skupiny *Heinrici*.²⁶ Zatiaľ čo hlavné veliteľstvo armády držalo pešiu divíziu vo svo-

¹⁸VASURIN, P. S.: Brosok v Karpaty (Rýchly presun do Karpát), v: Voenoistoričeskij žurnal. Vyd. 3/1995, s. 80f.

¹⁹Denné správy zv. 11 s. 21; XXIV. tankový zbor (PzAK): 68., 96., 208. pešia divízia; XI. armádny zbor (AK): 75., 168., 254. pešia divízia.

²⁰Denné správy zv. 10, s. 443 – 493.

²¹Skupina armád *Heinrici*, odd. Ia, denné hlásenie 30. 8. 1944; BA – MA, RH 21-1/495.

²²Rozkaz hl. veliteľstva skupiny armád Severná Ukrajina, odd. Ia, č. 4152/44 zo dňa 8. 9. 1944; BA – MA, RH 19 IV/19 fol 84. Rozkazy skupiny armád *Heinrici*, odd. Ia, č. 2766/44 zo dňa 8. 9. 44 a č. 2797/44 zo dňa 12. 9. 44, BA MA, RH 24-11/111.

²³75. peš. divízia bola už 1. 9. 1944 podriadená XXIV. tank. zboru. BA – MA, RH 21-1/495.

²⁴Arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, denné hlásenia 8. – 9. 9. 1944, BA – MA, RH 21-1/495.

²⁵Arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, denné hlásenia 9. – 15. 9. 1944, BA – MA, RH 21-1/495; denné správy Zv. 11, s. 21 – 38.

²⁶Hl. veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina, odd. Ia, č. 4152/44 zo dňa 8. 9. 1944, č. 4165/44 zo dňa 9. 9. 1944, č. 4172/44 zo dňa 10. 9. 1944, č. 4192/44 zo dňa 11. 9. 1944 a č. 4213/44 zo dňa 12. 9. 1944; BA – MA, RH 19 VI/19 fol 75, 78, 80, 83 a 84. 1. tanková divízia 1939 – 1945. Kronika jednej z troch kmeňových divízií nemeckých tankových vojsk. Zostavil Rolf Stoves. Bad Nauheim 1961, s. 646 – 648; Haupt, Werner; 8. tanková divízia počas II. svetovej vojny, Friedberg 1987, s. 360f.

jom tyle ako zálohu, nasadila armádna skupina do bojov južne od Jasla obe tankové divízie s cieľom prehradiť priestor prieniku protivníkových síl.²⁷ Napriek posilneniu dvoma tankovými divíziami nebol schopný XXIV. tankový zbor dlhodobo brániť obranné pozície a bol donútený postupne vydat' územie.

V tvrdých bojoch o Duklu sa podarilo Červenej armáde 12. septembra roztrhnúť nemecký front v šírke ôsmich kilometrov. Túto medzeru severozápadne od Duklianskeho priesmyku využili dva sovietske pluky na rýchly prienik smerom na juh.²⁸ Vzhľadom na to, že v dôsledku tejto frontovej medzery sa ocitol severný obranný systém armádnej skupiny *Heinrici* vo veľkom nebezpečenstve, nariadilo veliteľstvo skupiny nasadenie 75. pešej divízie a 1. tankovej divízie do protiútku s cieľom uzavrieť miesto prieniku.²⁹ Súčasne s tým atakovala 357. pešia divízia, ktorá bola plánovaná na zabezpečenie hrebeňa Beskýd, prenikajúce jednotky ruského protivníka aby ich obkľúčila a zničila, ešte pred dosiahnutím Duklianskeho priesmyku.³⁰ Napriek tomu potrebovala 357. pešia divízia skoro dva týždne na porážku obkľúčeného a už na slovenské územie zatlačeného protivníka.³¹

Tvrdý odpor XXIV. tankového zboru prinútil 1. ukrajinský front v polovici septembra posilniť svoje sily v bojovom priestore južne od Krosna. Aj pri tomto opatrení, ktoré prirodzene zintenzívnilo bojovú činnosť, bol v podstate zbor schopný odraziť tvrdé útoky protivníka. Predsa však museli obrancovia do konca mesiaca pomaly ustupovať smerom na juh k Duklianskemu priesmyku pred personálne a materiálne silnejším protivníkom. 1. tanková divízia, ako aj od 24. septembra pričlenená 24. tanková divízia boli prinútené neustále uzatvárať frontové trhliny, ktoré vznikali lokálnymi prienkami protivníka.³² Súčasne prešiel do útoku 4. ukrajinský front, ktorý operoval v južnom úseku, takže od 16. septembra bolo vtiahnuté do bojov aj pravé krídlo skupiny armád Severná Ukrajina.³³ Napriek ruskému úsiliu sa nemeckým silám darilo v priestore juhovýchodne od Duklianskeho priestoru odraziť protivníka a vybudovať obrannú líniu ako aj uzatvárať miesta prienikov protivníka a vytlačiť ho na pôvodnú čiaru. Útočné operácie, ktoré boli vedené južným smerom mali za následok preskupenie síl armádnej skupiny Severná Ukrajina v oblasti jej operačného pôsobenia.

Od 19. septembra bol v rámci týchto zmien rozšírený južným smerom priestor obrany hlavného veliteľstva 1. tankovej armády o XXXIX. horský zbor, ktorý bol dovedty v podriadenosti 1. (maďarskej) armády. Týmto opatrením plánovala skupina armád preniesť zodpovednosť za celý beskydský front na jedno veliteľstvo.³⁴

Po trojtýždňovom nepretržitom obrannom boji zaznamenalo zoskupenie Severná Ukrajina 20. septembra prvý rozhodujúci protiúder, keď sa podarilo ruským útočníkom vytlačiť cez Lupkovský priesmyk juhovýchodným smerom 96. pešiu divíziu, ktorá dovedty operovala v priestore medzi XXIV. tankovým zborom a XI. armádnym zborom a následne priesmykom preniknúť na slovenské územie.³⁵ Napriek vynaloženému úsiliu nestačili sily XXIV.

²⁷Arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, denné hlásenia 14. – 21. 9. 1944; BA – MA, RH 21-1/495; 1. tanková divízia s. 646 – 654; Denné správy s. 35 – 53.

²⁸Arm. sk. *Heinrici* odd. Ia, denné hlásenia 9. – 15. 9. 1944, BA – MA, RH 21-1/495, denné správy. zv. 11, s. 21 – 38.

²⁹Rozkaz arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, č. 2797/44 zo dňa 12. 9. 1944, BA – MA, RH 24-1/111

³⁰Práve tu; arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, denné hlásenie zo dňa 14. 9. 1944, RH 21-1/495; denné správy zv. 11, s. 32.

³¹Arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, denné hlásenia 14. – 26. 9. 1944, BA – MA, RH 21-1/495; Nasadenie 357. pešej divízie, pozri: Rozkazy arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, 16. – 27. 9. 1944, BA – MA, RH 24-11/111. Denné správy zv. 11, s. 29 – 73.

³²Arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, denné hlásenia 10. 9. – 8. 10. 1944, BA – MA, RH 21-1/495, denné správy zv. 11, s. 23 – 101.

³³Denné správy zv. 11, s. 41 – 50.

³⁴Dalekopis arm. sk. *Heinrici*, odd. Ia, č. 2388/44 zo dňa 19. 9. 1944; BA – MA, RH 24-11/111, denné správy zv. 11, s. 50.

³⁵Dalekopis arm. sk. *Heinrici*, odd. IA, denné hlásenia 20. – 28. 9. 1944; BA – MA, RH 21-1/495, Dejiny 96. pešej divízie. zostavil Hartwig Poldmann., Bad Nauheim 1959, s. 338 – 343; denné správy s. 53 v- 67

tankového zboru na to, aby následne vytlačili ruské jednotky z teritória Slovenska a z hrebeňa Beskýd. Stratou Lupkovského priesmyku sa dostali do pohybu aj na juhu a severe hraničiacie frontové úseky. Navzdory húževnatému odporu musela sa skupina armád uzmiert' s tým, že Červená armáda mohla v obrannom priestore hlavného veliteľstva 1. tankovej armády frontálne prekročiť hrebeň Beskýd. Zatiaľ čo sa na severnom boku darilo XXIV. tankovému zboru v rámci zdržiavacieho boja len pomaly ustupovať pred ruskými útokmi, boli zväzky 1. ukrajinského frontu v priestore Habura – Medzilaborce v bojoch proti XI. armádnemu zboru úspešnejšie. Len s veľkou námahou sa podarilo 168. a 254. pešej divízii tento ohrozený úsek frontu do konca septembra stabilizovať.³⁶ Počas tvrdých obranných bojov sa 24. septembra na rozkaz Hitlera premenovala skupina armád Severná Ukrajina na skupinu armád A. S týmto opatrením nebola spojená žiadna reorganizácia a ani nijaké organizačné zmeny.

V dôsledku permanentných útokov mohli Sovieti zatlačiť do konca septembra ľavé krídlo hlavného veliteľstva 1. tankovej armády v priestore 24. tankovej divízie až do priestoru Duklianskeho priesmyku. Aby sa dosiahla účinnejšia obrana v tejto horskej oblasti, vystriedala v čase od 24. – 28. septembra 1. tankovú divíziu. 1. divízia horských strelcov, ktorá bola vyvíčená na boj v stredne vysokom horskom teréne.³⁷

Ale ani horskí strelci nezabránili obsadeniu Duklianskeho priesmyku (4. októbra) a následnému prieniku Červenej armády na slovenské teritórium. Priestor, ktorý sa nachádza juhovýchodne od Duklianskeho priesmyku, museli nemecké vojská taktiež začiatkom októbra prenechať protivníkovi.³⁸ Tým sa podarilo Sovietom začiatkom októbra napriek húževnatému nemeckému odporu prekročiť v širokom frontovom úseku hrebeň Beskýd a preniknúť do hraničných oblastí na východe Slovenska a Maďarska. Aby sa zabránilo úplnému rozpadu obranného frontu ako celku na západnom okraji Beskýd, prevrelil hlavný veliteľ skupiny armád A časti 1. tankovej divízie, ktorá sa pri Humennom zhromažďovala na odsun, krátkodobo XXXIX. horskému zboru v priestore Veľká Berezna.³⁹

Potom ako takmer mesiac narážali ruské sily na vytrvalý a neľútostný odpor skupiny armád A, stratila bojová činnosť v čase okolo 10. októbra dočasne na intenzite.⁴⁰ Hlavné veliteľstvo 1. tankovej armády vybuďovalo na čiare západne od hrebeňa Beskýd skrátenej obranný front, ktorý len na niekoľkých miestach atakovali vyčerpané zväzky 1. a 4. ukrajinského frontu a len nepatrne ho zatlačili na západ. 12. októbra sa začali opäť tvrdé útoky, keď sa Sovieti pokúsili na frontovom úseku v operačnom priestore 1. tankovej armády znovu o celkovú ofenzívu. V každom prípade museli hlavní sovietski velitelia konštatovať, že ich preťažené zväzky nemajú silu na prerazenie obranných postavení 1. tankovej armády. Nové obranné opatrenia skupiny armád A boli také úspešné, že protivníkove útoky od 15. októbra utíchli.⁴¹ Ale už o päť dní neskôr vzbĺkli opäť boje v operačnom priestore XXIV. tankového zboru, pretože Sovieti sa pokúsili predsa len dosiahnuť vytýčený cieľ útoku, ktorým bol Prešov. No vzhľadom na to, že aj tu Nemci disponovali dostatočnou obrannou silou, musel 1. ukrajinský front aj v tomto priestore bojov 26. októbra zastaviť svoje útočné operácie.⁴²

³⁶Skupina armád Heinrici, odd. Ia, denné hlásenia 18. – 29. 9. 1944, BA – MA, RH 21-1/495, denné správy zv. 11, s. 47 – 79.

³⁷Skupina armád Heinrici odd. Ia, denné hlásenie 27. 9. 1944, ranné a denné hlásenie 28. 9. 1944; BA – MA, RH 21-1/495.

GUNTER, G.: Nemeckí horskí strelci. Od začiatkov do roku 1945. Friedberg, 1993, s. 162 – 171; 1. tanková divízia s. 654.

³⁸Denné správy zv. 11, s. 94.

³⁹XXXXIX, horský zbor, zborový rozkaz č. 14 zo dňa 30. 9. 1944; BA – MA, RH 24-49/151

⁴⁰Arm. sk. Heinrici, odd. Ia, ranné a denné hlásenia 10. – 12. 10. 1944; BA – MA, RH 21-1/495. Denné správy zv. 11, s. 112 – 118.

⁴¹Dalekopis hl. veliteľstva skupiny armád A, odd. Ia, č. 4607/44 zo dňa 11. 10. 1944; BA – MA, RH 19 VI/19 fol 9. Denné správy zv. 11, s. 118 – 130.

⁴²Hl. veliteľstvo 1. tankovej armády, odd. Ia, ranné a denné hlásenia 24. – 27. 10. 1944; BA – MA, RH 21-1/495. Denné správy zv. 11, s. 142 – 163.

Na konci októbra prebiehali boje len na južnom krídle operačného priestoru skupiny armád, pretože v tom čase sa situácia v Rumunsku zmenila na vojenskú katastrofu. Po rozbití nemeckorumunského frontu v Besarábii a v Moldavsku sa zachraňovali vojská skupiny armád Južná Ukrajina útekem do Východných Karpát, kde sa im v Sedmohradsku podarilo vybudovať slabú obrannú čiaru. Do konca októbra potlačila Červená armáda skupinu armád Juh na čiaru Užhorod – Čop – Veľký Varadín – Szolnok – Moháč, smerom na severozápad. Aby sa udržalo spojenie s pravým susedom i celistvosť frontovej čiary, musela skupina armád A stiahnuť svoje južné krídlo cez hrebeň Beskýd smerom na západ.

Od začiatku septembra sa pokúšala Červená armáda zatlačiť beskydský front a rýchlym postupom získať východné Slovensko, a tak odzadu atakovať skupinu armád Juh, ktorá operovala v priestore Sedmohradska. Popri tomto rozsiahlom operačnom zámere sa rátalo so spojením Červenej armády a povstaleckých jednotiek na strednom Slovensku s cieľom oslobodiť krajinu od nemeckej nadvlády.

* * *

V dôsledku sovietskej ofenzívy proti armádnej skupine Heinrici začiatkom septembra 1944, ako aj Slovenského národného povstania v tyle nemeckého beskydského frontu hrozilo nebezpečenstvo rozbitia vojenskej, politickej a ekonomickej hegemonie „tretej ríše“ v juhovýchodnej Európe, a to preto, lebo v prípade sovietskeho úspechu v spojení so Slovenským národným povstaním by sa naskytla možnosť vytvoriť nadrozmerné predmostie v tyle skupín armád Severná a Južná Ukrajina, ktoré by sa dotklo celkovej nemeckej nadvlády v balkánskom priestore. Len šikovné vedenie boja armádnej skupiny Severná Ukrajina/A, ktorá optimálne využila geografické pomery, zabránilo rýchlemu úspechu sovietskych zámerov. S neočakávanou silou odporu sa Wehrmachtu podarilo v zdržiavacom spôsobe boja už predčasne brzdiť tempo sovietskych útokov, takže táto skupina armád len postupne odovzdávala územie protivníkovi. Navzdory tomu nestačili sily nemeckých zväzkov na to, aby zastavili postup frontu na východnom okraji Beskýd.

Aj keď v bojoch o Dukliansky priesmyk a Beskydy dokázal Wehrmacht, že nebol ešte úplne porazený, predsa len musel v bojoch v rámci Slovenského národného povstania priznať veľké straty, ktoré utrpel za šesť rokov vojny. Navzdory výkonom, ktoré preukázala armádna skupina Heinrici proti sovietskej ofenzíve, nemôžeme podľa môjho názoru vynechať chyby, ktorých sa dopustilo sovietske vojenské velenie, lebo tie uľahčili nemecké obranné úsilie. K týmto chybám patrí najmä priskoré otvorenie ofenzívy, pričom úderné sovietske jednotky neboli dostatočne pripravené na útok v horskom teréne. Velenie 4. ukrajinského frontu pravdepodobne podcenilo vedenia boja v horách, takže operácia bola celkovo neúspešná. Okrem toho sa ruský útok obmedzil na úzku frontovú čiaru medzi Krosnom a Sanokom, v priamom smere na Dukliansky priesmyk, v ktorom skoncentrovalo hlavné veliteľstvo skupiny armád útvary z neohrozených oblastí svojho operačného priestoru, na podporu XXIV. tankového zboru. Boj o Dukliansky priesmyk a Beskydy ukázal, že bojová morálka vojsk skupiny armád Severná Ukrajina/A bola ešte dostatočne vysoká, aby dokázala v podstate odraziť ruský útok a na niekoľko mesiacov vybudovať na východnom Slovensku stabilný front.